

İBN ÂŞÛR'UN SEDD-İ ZERÂİ İLKESİNE YAKLAŞIMI

Ibn 'Ashūr's Approach to the Principle of Sadd al-Dharâi'

Kazim YUSUFOĞLU

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı,
Malatya, Türkiye.
*Dr., Presidency of Religious Affairs,
Malatya, Turkey*

k_yusufoğlu@hotmail.com, Orcid.org/0000-0002-4434-5508

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 13 Ekim / October 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 29 Kasım / November 2022

Yayın Tarihi / Published: 31 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2022

Cilt / Volume: 22 Sayfa/Pages: 323-347

Atıf / Citation: Yusufoğlu, Kazim. "İbn Âşûr'un Sedd-i Zerâi İlkesine Yaklaşımı [Ibn 'Ashūr's Approach to the Principle of Sadd al-Dharâi']". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]* Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER] 22 (Aralık / December 2022): 323-347.

<https://doi.org/10.51553/bozifder.1188292>

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Kazim YUSUFOĞLU**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Öz

Zararlı olmadığı halde geçerli bir zarara sebep olan fiillerin engellenmesi anlamına gelen *sedd-i zerâi*, fıkıh usûlü tarihinde Hanbelî usûlcülerin yanı sıra daha çok Mâlikî usûlcüler tarafından bir delil olarak savunulmuştur. Mâlikî usûlcüler, *sedd-i zerâin*in mahiyeti hakkında aynı anlayışa sahip olsalar da zarara sebep olan fiillerin (*zeriâ*) tasnifi konusunda farklı görüşe sahiptirler. Karâfi (öl. 684/1285) bunları ümmetin üzerinde ittifak edip etmemesi açısından inceleyip üç kategoriye ayırırken, Şâtîbî (öl. 790/1388) zararın kasıtlı olup olmaması, genel olup olmaması ve kuvvet derecesi açısından inceleyip sekiz kategoriye ayırmıştır. İbn Âşûr (1876-1973) ise meseleyi, mahiyetinde zarar taşıyıp taşıyamaması açısından tetkik etmiş ve iki kısma ayırmıştır. İbn Âşûr, kendisinden önceki usûlcülerden farklı olarak zararın kuvvetini kamu hukuku ve bireysel hukuk açısından farklı değerlendirmiştir. Ona göre zarara sebep olma ihtimali düşük olan bir fiil, kamu hukuku ile alakalı ise yasaklanabilir ancak şahıs hukuku ile ilgili ise yasaklanamaz. İbn Âşûr'un da aralarında bulunduğu Mâlikî usûlcüler *sedd-i zerâin*in geçerliliğini, İne satımı üzerinden değerlendirmişlerdir. İbn Âşûr *Makâsıdu's-Şerâti'l-İslâmî* isimli eserinde bu delilin tümevarım (*istikra*) ile elde edildiğini savunurken, tefsirinde sekiz âyet ile temellendirmeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usûlü, Usûlcüler, Mâlikîler, İbn Âşûr, *Sedd-i Zerâi*.

Abstract

Sadd al-Dharâi', which means the prevention of acts that cause valid harm even though they are not harmful, has been defended as proof in the history of jurisprudence mostly Mâlikî jurists along with Hanbalî jurists. Although the Mâlikî jurists have the same understanding of the nature of *sadd al-dharâi'*, they have different views on classifying of the acts that cause harm. al-Qarâfi (d. 684/1285) analysed the acts that cause harm in terms of whether the ummah agreed on them or not and divided them into three categories. al-Shâhibî (d. 790/1388) analysed them in terms of whether the harm was intended or not, whether it was general or not, and its level of strength and divided them into eight categories. On the other hand, Ibn 'Ashûr (1876-1973), analysed the issue in terms of whether or not it carries harm in its nature and divided it into two parts. Unlike his predecessors, Ibn 'Ashûr evaluated the harm's strength differently in terms of public law and individual law. According to him, an act with a low probability of causing harm can be prohibited if it is related to public law, but not if it is related to personal law. The Mâlikî jurists, including Ibn 'Ashûr, evaluated the validity of *sadd al-dharâi'*, through the sale of İne. Ibn 'Ashûr, in his book *Maqâsıdu al-Sharâti al-İslâmî*, argues that this evidence is obtained by induction, but he tries to justify it with eight verses in his tafsîr.

Keywords: Islamic Law Methodology, Procedurists, Mâlikis, Ibn 'Ashûr, *Sadd al-Dharâi'*.

Giriş

İslam hukukunun temel gayelerinden biri bireysel ve toplumsal hayatta yararlı ve faydalı olan şeyleri sağlamak, zararlı ve faydasız olanları da ortadan kaldırmaktır. Kur'ân'daki ve onun hayata geçirilmiş şekli olan sünnetteki hükümlerin tümü bu ana prensibi tesis etmeye yöne-

liktir. İlk dönemden itibaren Müslüman ilim adamları, karşılaştıkları problemlerin çözümü için Kur'ân ve sünneti esas alarak geliştirdikleri ictihâdî yöntemlerde bu temel ilkeyi daima dikkate almışlardır. Bununla birlikte bu ilkenin tikel örneklerle tatbiki hususunda İslam hukukçuları arasında farklı görüşler ortaya çıkmış, bunun sistemleştirilip müstakil bir delil haline getirilmesi noktasında çeşitli anlayışlar zuhur etmiştir.

Hanbelî hukukçuların yanı sıra daha çok Mâlikî hukukçular tarafından maslahatın temini için zarara sebebiyet veren helal fiillerin engellenmesi sistemleştirilerek müstakil delil haline getirilmiş ve sedd-i zerâi olarak adlandırılmıştır. Mâlikî hukukçular, İmâm Mâlik'in (öl. 179/795) bazı uygulamalarını esas alarak şekillendirdikleri sedd-i zerâi, zamanla geliştirilmiş ve Kur'ân ile sünnetten bazı delillerle temellendirilmeye çalışılmıştır.

Bu makalede Tunuslu Mâlikî hukukçu ve müfessir Muhammed Tâhir b. Âşûr'un (1876-1973) sedd-i zerâi ilkesini nasıl anladığı, hangi deliller ile temellendirdiği ve bu konuda kendinden önceki ilmi mirasa nasıl bir katkı yaptığı ele alınacaktır. Yalnızca bir hukukçu değil, İslam hukuk felsefesi alanında da otorite sayılan İbn Âşûr, kimilerince makâsıdu's-şerîa konusunda Ebû İshak eş-Şâtıbî'den (öl. 790/1388) sonra ikinci üstad kabul edilmektedir.¹ Bu sebeple onun bu konudaki görüşlerinin tespiti önem arz etmektedir. İbn Âşûr, sedd-i zerâi ile ilgili düşüncesini, şer'î hükümlerin temel amacını izah etmek gayesiyle kaleme aldığı *Makâsıdu's-şerîati'l-İslâmî*, Şihâbuddîn el-Karâfî'ye (öl. 684/1285) ait *Şerhu't-Tenkîh*'i notlandırmak için telif ettiği *et-Tavdîh ve't-tashîh li müşkilâti Şerhi't-Tenkîh* ve Kur'ân âyetlerini her yönüyle tefsir etmek amacıyla yazdığı *et-Tahrîr ve't-tenvîr* isimli eserlerinde izah etmiştir. Bu eserleri çerçevesinde onun sedd-i zerâiye yaklaşımı incelenecektir.

1. Sedd-i Zerâinin Tanımı

Sedd kelimesi sözlükte “kapatmak, engellemek”² anlamına gelirken,

¹ Ahmed er-Raysûnî, *ez-Zeria ilâ makâsıdi's-şeria* (Kâhire: Dâru'l-Kelime, 2016), 68.

² Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrût: Dâru Sâdir, 1414), 3/207; Muhammed b. Ya'kûb Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 287.

zerianın çoğulu olan *zerâi* kelimesi ise “vesileler, sebepler, vasıtalar”³ manasına gelmektedir. İbn Âşûr, *zeriâ* kelimesinin; “kaçak devenin kendisine alışkın olması sebebiyle onu görüp yanına gelmesi ve bu sayede yakalanması için bir yere bağlanan hayvan” için kullanıldığını ifade etmektedir.⁴ *Zerîa* kavramı biri dar diğeri geniş olmak üzere iki farklı manada kullanılmaktadır. Geniş anlamıyla *zerîa*, araç ya da sonucun hükmü ve bu hükümlerin tespiti hangi yolla yapılırsa yapılsın “herhangi bir fiilin bir sonuca aracı olması” anlamında kullanılmaktadır.⁵ Dar anlamıyla *zerîa* ise “maslahat olan bir şeyi mefsetet olan bir şeye vesile etmek” manasına gelmektedir.⁶ Bir terkip olarak “yolların kapatılması, sebeplerin engellenmesi”⁷ anlamına gelen *sedd-i zerâi*, fıkıh usûlünde “kendi başına helal olan bir fiilin dinen sakıncalı bir sonuca götürmesinin kesin ya da kuvvetle muhtemel olması sebebiyle yasaklanması” manasında kullanılmaktadır.⁸ İbn Âşûr da terkihi “bizzat mefsetet barındırmadığı halde geçerli bir mefsetete sebebiyet veren amellerin iptal edilmesi” şeklinde tanımlamıştır.⁹ Onun bu tanımdaki “geçerli bir mefsetet” kaydı, tespit edilen mefsetetin, Şâri’ tarafından dikkate alınan mefsetet türünden olması gerektiğine işaret etmektedir.

İbn Âşûr, bu meseleyi sağlam bir zemine oturtmak için maslahat

³ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâhu tâcu'l-luğa ve es-sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgaffûr Attar (Beyrût: Dâru'l-İlm, 1987), 3/1211; Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1/311; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 8/96; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 717.

⁴ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Makâsıdu's-şerîati'l-İslâmî*, thk. Muhammed Tâhir el-Misâvî (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 2001), 365.

⁵ Muhammed Hişâm el-Burhânî, *Seddü'z-zerâ'i' fi'ş-şer'ati'l-İslâmiyye* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1985), 53; İbrahim Kâfi Dönmez, *Fıkıh Usulü İncelemeleri* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 395.

⁶ Ebû İshak İbrahim b. Musa eş-Şâtîbî, *el-Muvâfekât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selman (b.y.: Dâru İbn Affân, 1997), 5/182-183. Mâlikî ve Hanbelî usûlcülerin bu konudaki tanımları ve bu tanımlarda kullanılan kayıtların tahlili için bk. Burhânî, *Seddü'z-zerâ'i'*, 74-82.

⁷ Abdülkerim en-Nemle, *el-Muhezzeb fi ilmi usûli'l-fikhi'l-mukâren* (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 3/1016; Dönmez, *Fıkıh Usulü İncelemeleri*, 395.

⁸ Ebû'l-Velid Süleyman b. Halef el-Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl fi ahkâmî'l-usûl*, thk. Abdullah Muhammed el-Cebbûrî (Beyrût: er-Risâletü'l-Alemiyye, 2012), 2/251; Şâtîbî, *el-Muvâfekât*, 5/182-183; Muhammed Ali Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakk min ilmi'l-usûl*, thk. Ebû Hafs Sâmî (Riyâd: Dâru'l-Fadîle, 2000), 2/1007; İbn Âşûr, *Makâsıdu's-şerîa*, 365; *el-Mevsûatu'l-fıkhiyye* (Kuveyt: Vezâratu'l-Evkâf ve's-Suûnu'l-İslâmiyye, 1990), 24/276; Dönmez, *Fıkıh Usulü İncelemeleri*, 395.

⁹ İbn Âşûr, *Makâsıdu's-şerîa*, 365; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tavdîh ve't-tashîh li müşkilâti Şerhi't-Tenkîh* (Kâhire: Dâru's-Selâm, 2019), 798.

ile mefsedet arasındaki ontolojik ilişkiye dikkat çekmiştir. Buna göre maslahatın mefsedete yol açtığı durumlar azımsanmayacak kadar çok olduğu gibi bazen mefsedete yol açmanın maslahatın kemali noktasında gerçekleştiği dahi görülmektedir. Örneğin, ateşten yararlanmanın nihai noktası olan tutuşma ve alevlenme, ancak yakmanın (*mefsedet*) meydana gelmesiyle gerçekleşebilmektedir.¹⁰

2. Zerâinin Kısımları ve İbn Âşûr'un Yaklaşımı

Karâfi, Şâtıbî ve İbn Âşûr gibi Mâlikî usûlcüler tarafından helal olduğu halde harama yol açan fiiller (*zerâia*) farklı kategorilere ayrılmıştır. Bu usûlcülerin her birisi zerâyı farklı açılardan taksimata tabi tutmuştur.

Karâfi, harama sebep olma ihtimali bulunan fiillerin yasaklanması konusunu ümmetin görüş birliği edip etmemesi açısından üç kısma ayırmıştır.

1. Harama sebep olma ihtimali bulunmakla birlikte yasaklanmayacağı konusunda görüş birliği edilen fiiller. Şarap yapılabilir endişesinden dolayı üzüm bağını dikmeyi yasaklamak, zinaya sebep olabileceği korkusuyla komşuluk halinde yaşamayı engellemek bu kısma örnek olarak zikredilmiştir.

2. Harama sebep olma ihtimalinden dolayı yasaklanacağı konusunda görüş birliği edilen fiiller. Bu kısma, etrafına barikat kurmadan yaya yolunda kuyu açmak örnek olarak verilmiştir.

3. Harama sebep olma ihtimali bulunup yasaklanıp yasaklanmayacağı konusunda görüş ayrılığı bulunan fiiller. Buyû'u'l-âcâl olarak isimlendirilen ribâyâ aracı olan îne satımları (*buyû'u'l-iyne*) bu kısma örnek olarak zikredilmiştir.¹¹

Karâfi bu taksimatı yaptıktan sonra harama sebep olma durumunun nasıl tespit edileceğini ve bu konuda hangi kriterlerin kullanılması gerektiğini açıklamamıştır. Bu duruma işaret eden İbn Âşûr, sedd-i zerâide

¹⁰ İbn Âşûr, *Makâsıdu's-şeria*, 366.

¹¹ Şihâbüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris el-Karâfi, *el-Furûk-Envâru'l-burûk fi envâi'l-furûk-*, thk. Muhammed Ahmed Serrâc, Ali Cuma (Kâhire: Dâru's-Selâm, 2001), 3/1053; Şihâbüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris el-Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl fi ilmi'l-usûl* (Ürdün: Dâru'l-Feth, 2020), 863; İbn Âşûr, *Makâsıdu's-şeria*, 366-367.

temel ilkenin; fiilin içerdiği maslahat ile yol açacağı mefsedet arasındaki denge olduğunu vurgulamıştır. Buna göre maslahat ile mefsedetın teazuru durumunda hangi yol izlenecekse burada da aynı yol izlenecektir. Maslahat ile mefsedetın çatışması durumunda ise güçlü tarafa göre hüküm verilir. Yaya yolunda korkuluksuz kuyu kazma örneğinde olduğu gibi, bu eylemin yol açtığı zarar, içerdiği yarardan daha fazla olduğu için yasaklanmıştır. Üzüm bağı dikme örneğinde ise eylemin faydası, neden olacağı zarardan daha büyük olduğu için üzüm bağı dikmeye izin verilmiştir.

Şâtibî, mükellefe helal kılınan fiilleri, başkasının zarar görüp görmemesi, zarar görmesi halinde bunun kasıtlı yapılıp yapılmaması ve kasıtlı olmaması durumunda zararın meydana gelme ihtimalinin kuvvet düzeyi açısından sekiz kısma ayırmıştır.

Kimseye zarar vermeyen fiiller: Bu fiillerin serbestliği konusunda herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. *Başkasına zarar veren fiiller:* Bunlar iki kısma ayrılır: *Başkasına zarar vermek amacıyla yapılan fiiller* ve *kimsenin zarar görmesi amaçlanmadığı halde zarar veren fiiller*. Birinci kısma örnek olarak, geçimini sağlamak için fiyatları düşüren ve aynı zamanda bununla başkalarına zarar vermeyi amaçlayan bir kişinin fiili verilebilir. Şâtibî, bu tür bir fiilin yasak olup olmadığı konusunda bazı ayrıntılar olduğunu belirtir. Ona göre, kişinin aynı maslahatı başka bir yolla elde etme imkânına sahip olup olmadığına bakılmalıdır. Eğer aynı maslahatı başka bir yolla elde etme imkânı varsa bu fiil yasaklanır, aksi takdirde yasaklanamaz.¹²

Kimseye zarar verme amacı taşımadığı halde başkalarının zarar görmesine neden olan fiiller, *genel zarar doğuran fiiller* ve *bireysel zarar doğuran fiiller* olarak ikiye ayrılır. Kişinin cami veya benzeri kamu ihtiyacını karşılamak için istimlak edilmek istenen evini ya da bahçesini satmayı reddetmesi genel zarara yol açan fiillere örnek olarak verilebilir. Şâtibî'ye göre böyle bir fiilin yasaklanması, telafisi mümkün olmayan bir zararın meydana gelmesine neden oluyorsa yasaklanamaz ancak te-

¹² Şâtibî, *el-Muvâfekât*, 3/55-57.

lafisi mümkün olan zarara sebep oluyorsa genel olan zarar dikkate alınarak ilgili fiil yasaklanır.¹³

Bireysel zarara neden olan fiiller iki kısma ayrılır: *Eylemi gerçekleştiren kişiye de zarar veren fiiller ve eylemi gerçekleştiren kişiye zarar vermeyen fiiller*. Birincisine engellenmediği takdirde kişinin kendisine zarar verecek bir haksızlığı, başkasının zarar göreceğini bilerek engellemesi örnek olarak verilebilir. Şâtıbî bunun iki açıdan değerlendirilebileceğini söyler: hazların ispatı ve hazların düşürülmesi. Eğer hazların ispatı dikkate alınırsa başkası zarar görse bile bir kimsenin kendi çıkarı için bir şey yapmasına engel olunamaz. Hazlar dikkate alınmazsa kişinin kendini düşünmemesi ve kendini toplumla eşit seviyede görmesi ya da toplumu kendine tercih etmesi seçeneklerinden biri ortaya çıkacaktır. Kendini toplumla bir görmek iyi olsa da toplumu kendine tercih ederek hazlardan feragat etmek daha erdemli bir davranış olarak kabul edilir.¹⁴

Kendisine zarar vermeyen ancak başkalarına zarar veren fiiller üç kategoriye ayrılır: *Zarar vermesi kesin olanlar, zarar vermesi nadir olanlar ve nadir olmamakla birlikte çoğunluğu oluşturanlar*. Birincisine, evin girişine karanlıkta giren kişinin kesin düşeceği şekilde bir çukurun kazılması; ikincisine genelde herkesin düşmeyeceği bir yere çukurun kazılması örnek olarak verilebilir. Şâtıbî, birinci kısmın kimseye zarar verme gayesi olmaksızın şer'an kastedilmesi caiz olan bir şeyin kastedilmesi ve kendisi sebebiyle başkasının zarar görmesi şeklinde iki yönünün olduğunu belirtir. Birinci yön açısından böyle fiillerin yasaklanmasını gerektiren bir sebep söz konusu değilken ikinci yönden bakılması halinde bu fiillerin engellenmesi gerekir.¹⁵ Şâtıbî'ye göre, ikinci kısma giren fiillerin engellenmesi söz konusu değildir.¹⁶

Nadir olmayan ve çoğunluğu oluşturan fiiller, *zarar verme ihtimali yüksek olan fiiller ve çoğu zaman ve nadiren grubuna girmeyen ancak zarar verdiği sıkça rastlanan fiiller* olmak üzere iki kısma ayrılır. Birincisine

¹³ Şâtıbî, *el-Muvâfekât*, 3/57-58.

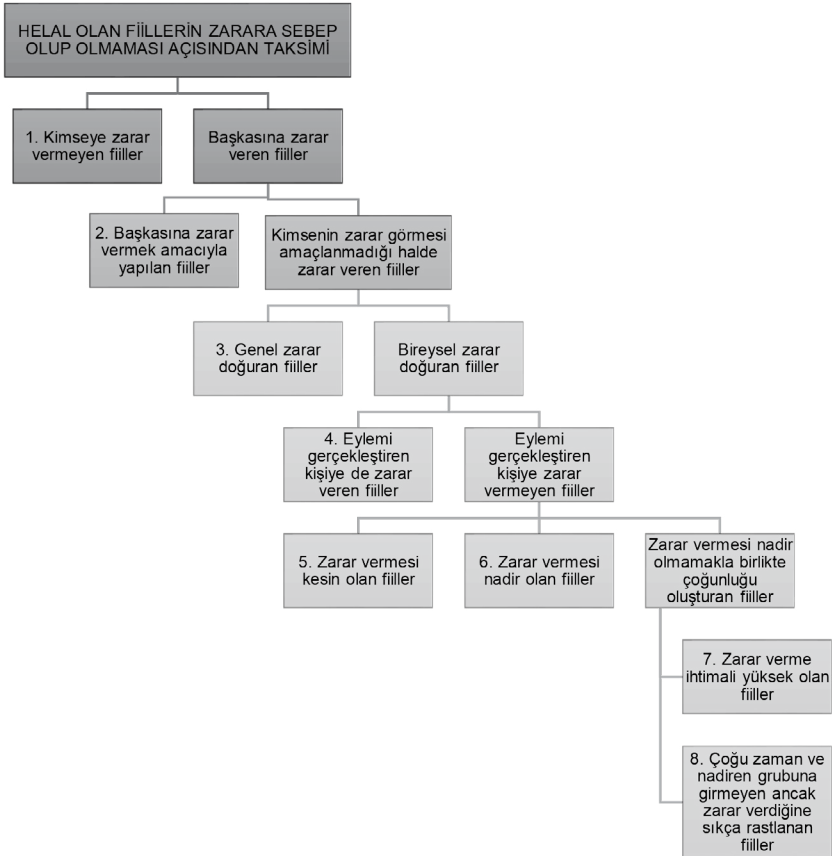
¹⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfekât*, 3/58-72.

¹⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfekât*, 3/72-74.

¹⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfekât*, 3/74-75.

örnek olarak içki fabrikasına üzüm satmak, ikincisine örnek olarak da îne satımı (*buyû'u'l-âcâl*) zikredilebilir. Birinci kategorideki fiillerin yasaklanması, zann-ı gâibe dayanarak hareket etmenin gerekliliğiyle ilgilidir. Şâtibî, amelî bir meselede zann-ı gâlibin kesin bilgi değerine sahip olduğuna işaret ederek bu konudaki fiillerin engelleneceğini belirtir.¹⁷ Şâtibî, bu ikinci kısmın engellenip engellenmeyeceği konusunda farklı görüşler ve ihtilaflar olduğunu vurgulamıştır.¹⁸ Bu konudaki görüşler aşağıda ele alınacaktır.

Şâtibî'nin bu taksimatını tablo halinde şöyle göstermek mümkündür:

¹⁷ Şâtibî, *el-Muvâfekât*, 3/75-77.

¹⁸ Şâtibî, *el-Muvâfekât*, 3/77-85. Bu sekiz kısmın gerekçeleri ve yapılan bazı itirazlar için bk. Şâtibî, *el-Muvâfekât*, 3/55-85.

İbn Âşûr'un sınıflandırması ise diğer usûlcülerden farklıdır. O, yukarıdaki tasnifi Karâfî'den aktardıktan sonra farklı bir tasnif yapmış ve zararı nassla açıklanan ve zararının tespiti ictihada bırakılan olmak üzere iki kısma ayırmıştır:

1. Kendisinden ayrılmaz (*muttarid*) bir şekilde mefsedete yol açma özelliğine sahip olan fiiller, başka bir deyişle mefsedetin, doğasının bir özelliği olarak kendisinde var olduğu fiiller. Bu tür fiillerin önlenmesi İslam hukukunun temel ilkelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Kur'ân ve sünnet tarafından ortaya konan tikel hükümlerin çoğu bu ilkeye dayanmaktadır.¹⁹ Beş temel ilke olan din, can, nesil, akıl ve malı korumak için vazedilen hükümler örnek olarak zikredilebilir. İslam bu beş temel ilkeyi koruyup kollamayı garantiye almış ve buna zarar veren tüm unsurları yasaklamıştır. Herhangi bir dini seçen ve onun kurallarına göre yaşayanlara yönelik tüm baskı ve zulmün yasaklanması²⁰ din emniyetine; kişinin canına yönelik tüm saldırıların yasaklanması²¹ can emniyetine; evlenmeye engel olmak, gayr-i meşru ilişkide bulunmak, ona götüren yollara tevessül etmek ve bunları teşvik etmeye yönelik tüm yasaklar²² nesil emniyetine; alkol, uyuşturucu, akla zarar veren tüm maddelerin yasaklanması²³ akıl emniyetine ve faiz, rüşvet, kumar, karaborsacılık, bahis oyunları ve tüm haksız kazanç yollarının yasaklanması²⁴ mal emniyetine örnek olarak zikredilebilir. Bu fiillerde var olan mefsedet onların ayrılmaz bir parçası olduğu için Şâri' tarafından yasaklanmıştır. İbn Âşûr, bu kısmın kıyasa asıl olarak kabul edilmesi konusunda görüş ayrılığı olmadığını belirtir.²⁵

2. Mefsedete sebep olma konusunda az veya çok geri kalabilen fiiller. İbn Âşûr'a göre zamanla mukayyet olmaksızın helal olan herhangi bir

¹⁹ İbn Âşûr, *Makâsıdu's-şeria*, 368.

²⁰ Örnek için bk. Yûnus 10/99 ve 108; el-Kâfirûn 109/6; el-Bakara 2/191 ve 156; er-Ra'd 23/40; el-Ğâşiyeye 88/21-22.

²¹ el-İsrâ' 17/33; el-Furkân 25/68; en-Nisâ' 4/93; el-Mâide 5/32.

²² el-Bakara 2/232; en-Nûr 24/2 ve 31-32; el-İsrâ' 17/32; el-Mümtehine 60/16.

²³ el-Mâide 5/90-91.

²⁴ el-Bakara 2/188 ve 275-279; el-Mâide 5/90-91; Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebir-Sünenü't-Tirmizî*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Abdullatif Harzullah (Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Alemiyye, ts.), "Ahkâm" 9.

²⁵ İbn Âşûr, *Makâsıdu's-şeria*, 368.

uygulamanın zarara sebebiyet vermesi durumunda yasaklanması gerekir. Bunu ana ilke olarak kabul eden İbn Âşûr'a göre, somut örnek olarak Hz. Peygamber tarafından bu sebeple bazı yasaklar getirilebileceği gibi ondan sonra da getirilebilir. İki dönem arasındaki fark, birisinin teşrî' dönemi diğeri ise ictihad dönemi olmasıdır. Yani Hz. Peygamber, zarara sebep olan helal bir fiili yasakladığı zaman, onun bu yasağının bağlayıcı olması hasebiyle zararın niceliği ve kuvvet derecesi gibi durumların tespitine ihtiyaç yoktur. Onun bir fiili yasaklaması bunun makul ve makbul bir zarara sebep olduğunu kabul etmek için yeterlidir. Ancak aynı durum ondan sonraki dönem için söz konusu değildir. İctihad döneminin doğal yapısı gereği zararın tespiti hususunda bazı farklılıklar söz konusu olabilmektedir. Örneğin zararın sebebinin açık olup olmaması, çok olup olmaması, zararın giderilmesini gerektiren duruma aykırılık bulunup bulunmaması, sebep olan durumun kalıcı olup olmaması gibi hususlar müctehidden müctehide farklılık gösterdiği için çeşitli görüşler ortaya çıkabilmektedir.²⁶

İbn Âşûr, Hz. Peygamber tarafından zarara sebep olmasından dolayı yasaklanan fiiller için “mansûs teşrie sebep olma” ifadesini kullanarak kabzedilmeden önce gıda maddelerinin satılmasının yasaklanmasını örnek olarak zikretmiştir. Onun kastettiği yasak, “Kim bir gıda maddesi satın alırsa onu teslim almadan satmasın.”²⁷ şeklindeki haberle getirilen yasaktır. Her ne kadar kabzın mahiyeti hakkında görüş ayrılığı olsa da bütün fakihler bu habere dayanarak bir malın kabzından önce satılmasını yasaklamışlardır. Bu yasağın sebebi Hz. Peygamber tarafından beyan edilmemiş olsa da mevcut işlemin mefsedete yol açması sebebiyle yasaklandığı kabul edilmektedir. Zira kişinin sahip olduğu malı satması maslahat içeren bir muameledir. Ancak bu işlemin, belirsizlik (*garar*) içermesi, riski üstlenilmemiş kazançlara sebebiyet vermesi ve satış fiyatlarında suni artışlara neden olması gibi mefsedetlere yol açması sebebiyle yasaklandığı fakihler tarafından kabul edilmektedir.²⁸ Yani bu

²⁶ İbn Âşûr, *Makâsıdu's-şeria*, 368.

²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrût: Dâru ibn Kesir, 2002), “Kitâbu'l-Buyû”, 54.

²⁸ Mustafâ Kisbet, *İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi* (Bursa: Uludağ

muamelenin bizzat kendisinin maslahat olduğu halde mefsedete sebep olması, sünnet tarafından hakkında hüküm konulmasına neden olmuştur.²⁹

İbn Âşûr'un zerîa konusundaki tavrının, bir fiilin içerdiği maslahat ile sebep olacağı mefsedet arasındaki denge olduğuna, bunlardan hangisi güçlü (galip) ise ona göre hareket edileceğine yukarıda değinmiştik. Bir fiilin mefsedete sebep olma ihtimali düşük ise bu zerîa geçersiz (*mülga*) kabul edilip itibara alınmayacaktır. Ancak İbn Âşûr'un bu ilkeyi her alanda işletmediği, kamu alanı ile bireysel alanı birbirinden ayırdığı görülmektedir. Ona göre kamu hakkı alanındaki zerîa ile bireysel hak ile ilgili zerîa aynı hükme tabi değildir. O, bu düşüncesini Şu'arâ suresinin 56. âyetini tefsir ederken dile getirmiştir. Firavun, Hz. Mûsâ'nın İsrailoğulları'nı geceleyin Mısır'dan çıkaracağı haberini alınca, askerlerini toplayarak onlara şöyle seslenmiştir: “*Bunlar, sayıları çok az, basit ve önemsiz bir topluluktur. Fakat bize karşı nefretle doludurlar. Biz de uyanık, tedbirli bir topluluğuz.*”³⁰ İbn Âşûr, Firavun'un kendisini de işin içine katarak “*Biz, uyanık, tedbirli topluluğuz.*” demesinin, askerlerini motive etmenin yanında, devlet yönetiminde yöneticiye tabi olmanın zorunluluğuna da vurgu yaptığını ifade etmektedir. Firavun, gelecek sıkıntılara karşı koymak için uyanık olup tetikte beklemenin adeta kendi karakterleri olduğunu vurgulamıştır. İbn Âşûr, bunun fesada giden yolları kapatma olduğunu, böyle bir durumun devlet yönetiminde büyük bir ilke olduğunu belirtmiştir.³¹

İbn Âşûr'a göre devlet yönetiminde bir fiilin zarara sebep olma ihtimali düşük olsa dahi önlenmesi gerekmektedir. Hukukta bireyin hakkını korumada geçersiz kabul edilen zerîa, kamu hukukunu korumada geçerli kabul edilmektedir. Yani bir fiilin zarara yol açma ihtimali değerlendirilirken bu zararın bireye mi yoksa topluma mı ilişkin olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bireye zarar verme ihtimali düşük

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 178.

²⁹ İbn Âşûr, *Makâsıdu's-Şerîa*, 368.

³⁰ Abdulkadir Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli* (İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2014), eş-Şu'arâ 26/54-56.

³¹ Muhammed Tâhîr İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984), 19/131-132.

bir fiil engellenemez, topluma zarar verme ihtimali varsa bu ihtimalin kuvvet düzeyine bakılmaksızın yasaklanabilir. İbn Âşûr'a göre İslam hukukçularının "kamu yararının gözetilmesi bakımından yöneticilerin görüşünün kâdılarının görüşünden daha geniş olduğu" tespiti bu anlayışın sonucudur.³²

3. Sedd-i Zerâinin Geçerliliği ve İbn Âşûr'un Yaklaşımı

İbn Âşûr'un da işaret ettiği üzere Hanefî ve Şâfiî usûlcülerin fıkıh usûlüne dair kaleme aldıkları eserlerde bu konuya dair herhangi bir başlık bulunmadığı gibi bu ilkenin onlar tarafından kabul veya reddedildiğine dair bir bilgi de yoktur.³³

Sedd-i zerâinin delil olup olmadığı konusundaki tartışmanın, zerâinin yukarıdaki tasnifinin son maddesi olan "çoğu zaman ve nadiren grubuna girmeyen ancak zarar verdiği sıkça rastlanan fiiller" hakkında olduğuna değinmiştik. İbn Âşûr'un da aralarında bulunduğu Mâlikî usûlcüler, sedd-i zerâi ilkesinin geçerliliğini, îne satımları (*buyû'u'l-âcâl*) üzerinden tartışmışlardır. Nitekim Endülüslü Mâlikî hukukçu Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (öl. 543/1148), hükümlerle ilgili âyetleri tefsir etmek üzere kaleme aldığı *Ahkâmü'l-Kur'an* adlı tefsirinde sedd-i zerâiyi "zâhiren câiz olmakla birlikte sakıncalı bir sonuca götüren veya götüreme ihtimali bulunan bütün akitlet"³⁴ şeklinde tanımlamıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere usûlcüler arasında tartışma konusu olan sedd-i zerâi, mutlak anlamda harama yol açan veya açması muhtemel bir fiilin yasaklanması anlamında sedd-i zerâi değil, ribâyaya yol açan veya açması muhtemel vadeli satışların engellenmesi anlamında sedd-i zerâidir.

Sözlükte "bir şeyin en iyisi, ribâ, borç verene herhangi bir menfaat sağlamayan borç"³⁵ manalarına gelen *îne* kelimesi, fıkıh terimi ola-

³² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 19/131-132.

³³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 7/432. Örneğin Gazâlî, *el-Mustasfâ'nın* sonunda "Mevhûm Deliller" (delil olmadığı halde delil zannedilenler) başlığı altında Şer'u men kablenâ, Sahabi sözü, İstihân ve İstislâh (Maslahat-i mürele) konularını ele aldığı halde sedd-i zerâiye değinmemiştir. Bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed Süleyman el-Aşkar (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 1/390-432.

³⁴ (هُوَ كُلُّ عَقْدٍ جَائِزٍ فِي الظَّاهِرِ يُؤَوَّلُ أَوْ يُمَكَّنُ أَنْ يُؤَوَّلَ بِهِ إِلَى مَحْظُورٍ) Muhammed b. Abdillâh Ebû Bekir İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Abdurrazzâk el-Mehdî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 2/185.

³⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/306.

rak “bir kimsenin bir malı belli bir fiyat karşılığında vadeli olarak satıp aynı malı peşin parayla sattığı fiyattan daha ucuza geri almasını” ifade etmektedir.³⁶ İne satımının en yaygın şekli bu olmakla birlikte başka türleri de vardır.³⁷

Fıkıh mezhepleri arasında İne satımının caiz olup olmadığı, caiz görülüyorsa hangi gerekçelerle kabul edilmediği konusunda farklı görüşler vardır. Şâfiîlere göre bu tür alışverişler caizdir. Onların bu tür muamelelere cevaz vermelerinin nedeni, tarafların niyetini dikkate almamaları ve yalnızca sözleşmenin şeklen uygun olmasını yeterli görmeleridir.³⁸

Hanefîler, Mâlikîler ve Hanbelîler İne satımını caiz görmemişlerdir. Ancak her biri farklı gerekçelerle bu sonuca varmıştır. Hanefîler, Hz. Âişe'den (öl. 58/678) rivayet edilen bir habere dayanmışlardır. Bir kadın, cariyesini Zeyd b. Erkam'a (öl. 68/688) vadeli olarak sekiz yüz dirheme satmış, daha sonra aynı cariyeyi ondan peşin olarak altı yüz dirheme satın aldığı ve kendisinden sekiz yüz dirhem alacağını iddia ederek Hz. Âişe'ye başvurmuştur. Bunun üzerine Hz. Âişe, bu alışverişin her ikisi için de kötü bir alışveriş olduğunu belirttiikten sonra, Zeyd'e tövbe etmediği takdirde Hz. Peygamber ile olan cihadının iptal edileceğini bildirmesini söylemiştir.³⁹ Hanefîler bu haberi delil göstererek İne satımının caiz olmadığına hükmetmişlerdir.⁴⁰

³⁶ Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mumehhidât*, thk. Muhammed Hacı, Said Ahmad A'râb (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 2/39; Cemâleddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf Zeyleî, *Nasbu'r-râye li-ehâdisi'l-Hidâye* (Beyrût: Müessesetu'r-Reyyân, 1997), 4/16; Ebu's-Seâdât Mecduddîn el-Mübârek İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fi garibi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmet ez-Zâvî, Mahmut Muhammed et-Tanâhî (Beyrût: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979), 2/301; Şâtibî, *el-Muwâfekat*, 1/237; H. Yunus Apaydın, “İne”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/283.

³⁷ İne satımının diğer şekilleri için bk. İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mumehhidât*, 2/42-59; Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *Şerhu Bidâyeti'l-müctehid ve nihâyeti'l-müktasid*, thk. Abdullah el-Abâdi (Kâhire: Dâru's-Selâm, 1995), 3/1592-1598.

³⁸ Ebû Zekerîya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Ravzatu'l-tâlibin ve undetu'l-müftîn*, thk. Züheyr eş-Şâviş (Amman: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1991), 3/418-419; Karâfî, *el-Furûk*, 3/276-276; Apaydın, “İne”, 22/284.

³⁹ Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hümâm, es-San'anî, *el-Musannef*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-Azamî (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmîyye, 1983), 8/185; Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Abdulkadir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 5/539. Bu hadisten ilgili hükmün nasıl çıktığı, hadiste geçen cihadın iptal edilmesi cümlesinin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda geniş bilgi için bk. Karâfî, *el-Furûk*, 3/1054-1055.

⁴⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1993),

Hanbelîler îne satımını bir hile olarak görmüşlerdir. Onlara göre bu satışta tarafların gerçek niyeti ribâ olmasına rağmen bunu sahih bir akit kisvesi altında gizlemeye çalışmışlardır.⁴¹ Mâlikîler bu meseleye sedd-i zerâi açısından bakmışlardır. Onlara göre görünüşte helal gibi görünen îne satımı ribâyâ vesile olduğu için haramdır. Mâlikîler ile Hanbelîler arasındaki fark, birinin hileyi, diğerinin ise sedd-i zerâiyi esas almasıdır.⁴² Hile ile zerâ birbirine yakın olmakla birlikte aralarında bazı temel farklar vardır: Hilede, kişinin kendi özel durumuyla ilgili konularda hukuk kurallarına uyulduğu zannedilsin diye hukukta geçerli olan bir şekli ortaya koyarak kendini hukuk karşısında sorumlu olmaktan kurtarmaya çalışma amacı varken zerâide kişilerin haksızlığa yol açma niyetinde olup olmamaları şart değildir, ancak fiilin haksızlığa yol açması esastır. Başka bir deyişle hile özel, zerâi ise geneldir ve hilede kasıt unsuru varken zerâide bu unsur yoktur.⁴³ Her iki mezhep hukukçuları da îne satımında ribânın kastedildiğini söylemekle birlikte Hanbelîler böyle bir kastın mutlak olarak bulunduğunu, Mâlikîler ise ribânın bir araç olarak kötüye kullanılabileceğini ve tarafların bu itham altında kalabileceğini savunurlar.⁴⁴ Aslında Mâlikîlerin îne satımı dolayısıyla zerâi anlayışının merkezinde töhmet kavramı yer alır. Bu işlemi yapanların ribâyı kastettiklerine dair bir karine (delil) bulunmalıdır. Mâlikîler bu satışla tarafların töhmet altında kalmasını niyet karinesi olarak kabul etmişlerdir.

Mâlikî hukukçular bu görüşü İmâm Mâlik'e atfetmişlerdir ancak bu yönde onun açık bir ifadesi yoktur. Bununla birlikte kitabında, satın alınan gıda maddelerinin teslim alınmadan önce satılmasını yasaklayan birkaç rivayete yer vermiştir.⁴⁵ İbn Rüşd bu meselenin îne satımı meselesi ile aynı mahiyette olduğunu vurgulamıştır.⁴⁶ Satın alınan gıda

13/122.

⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *İlâmu'l-muvakki'in an Rabbi'l-âlemîn*, thk. Muhammed Abdüsselâm İbrahim (Beyrût: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1991), 1/169.

⁴² Apaydın, "İne", 22/284.

⁴³ İbn Aşûr, *Makâsıdu's-şeria*, 365-366.

⁴⁴ Apaydın, "İne", 22/284.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Asbahî İmâm Mâlik, *el-Muvaţta'*, thk. Beşşâr İvaz Ma'rûf, Mahmud Halil (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1382/1962), 2/342-345.

⁴⁶ İbn Rüşd, *Bidâyeti'l-müctehid*, 3/1595.

maddelerinin teslim alınmadan satılmasını yasaklayan haberin geçtiği *Muvatta*'daki konunun başlığının “*ine ve benzeri yollarla alışveriş*”⁴⁷ şeklinde olması İbn Rüşd'ün bu tespitini destekler niteliktedir.

Mâlikî usûlcüler İmâm Mâlik'in görüşünün dayandığı gerekçeden hareketle sedd-i zerâi ilkesini savunmuşlardır. Bu gerekçenin, niyetle ilgili olması sebebiyle kişiden kişiye değişmesi bazı sakıncaların dile getirilmesine neden olmaktadır. Bu anlayıştan hareketle İbn Âşûr, İmâm Mâlik'in bu yasağının gerekçesinin yanlış tespit edildiğini ileri sürer. Ona göre bu gerekçe sübjektif değil, aksine objektiftir. Buna göre, bu tür işlemlerden kaynaklanan mefsedet, ribânın yasaklanmasına yol açan mefsedet ile aynıdır. İmâm Mâlik, insanların bu tür işlemlere girişmesinin bunların yaygınlaşmasına sebep olduğunu ve bunun sonucunda haksız kazanç elde edildiğini gördüğü için yasaklamıştır. Başka bir deyişle, bu tür işlemler nedeniyle tarafların zan altında kalacağı varsayım-sal değil, bizzat işlemin kendisinin doğurduğu sonuçlardır. İbn Âşûr bu çıkarımı şu şekilde gerekçelendirmeye çalışmıştır: “Eğer bu tür alışverişlerin sonucu, yaygınlaşması neticesinde insanların amacı haline gelmeseydi ve yasaklanan şeyleri kendileri için helal kılmak istemeselerdi, insanların gayesi hukuk kuralının konulmasında etkili olmazdı.”⁴⁸

İbn Âşûr, bu ince bilimsel gerekçeyi kimsenin anlamadığını ve bu nedenle bazı hukukçuların şu anlayışı bile savunduğunu belirtir: “Bu tür muameleler mefsedet gerekçesiyle yasaklandığına göre faziletli insanların bu tür muamelelerde bulunmasının yasaklanmaması gerekir.”⁴⁹ Ona göre böyle bir şey mümkün değildir. Çünkü hukuk normlarının farklılaşmasında amacın etkisi yoktur. Gayelerin işlevi, yasak olan mefsedet helal kılınmasına olan temayüle alamet olmalarıdır.⁵⁰

İbn Âşûr, gayelerin hukuk normlarının oluşumunda etkili olmadığını temellendirmek için Müslüman olmadan önce ribâ ile işlem yapan bir kişinin Müslüman olduktan sonra bunu selem akdine⁵¹ dönüştür-

⁴⁷ Bk. İmâm Mâlik, *el-Muvatta*’, 2/342.

⁴⁸ İbn Âşûr, *Makâsıdu’ş-şeria*, 368.

⁴⁹ Karâfî, *el-Furûk*, 3/1056; İbn Âşûr, *Makâsıdu’ş-şeria*, 369.

⁵⁰ İbn Âşûr, *Makâsıdu’ş-şeria*, 369.

⁵¹ “Nitelikleri belirlenen vadeli bir malın peşin bedelle satımı” anlamına gelen selem akdi İslam ticaret hukukunun ana konularından biridir. Geniş bilgi için bk. Nezîh Hammâd, *Akdu’s-selem*

mesini örnek olarak gösterir. Buna göre Müslüman olmadan önce ribâ ile işlem yapan bir kişi, Müslüman olduktan sonra ribâdan elde edeceği kârı kaybetmemek için ribâ akdini selem akdine dönüştürürse bu uygulama caiz kabul edilir. Eğer niyetin hukuk normunun oluşmasında bir etkisi olsaydı bu işlem caiz olmazdı. Ancak burada failin niyeti değil, yaptığı işlem söz konusudur. Bu işlem, ribâ muamelesinin yasaklanmasını gerektiren mefsedetten uzak kabul edilir ve selem akdini helal kılan maslahatı bünyesinde barındırdığı için caiz görülür. İbn Âşûr'a göre böyle bir işlem yapan kişinin helal kazancını niyetinden dolayı haram saymak, İslam hukukunu rahmet olmaktan çıkarıp azaba dönüştürmektir.⁵²

4. İbn Âşûr'un Sedd-i Zerâi İlkesini Temellendirmesi

İbn Âşûr, *Makâsıd*'da sedd-i zerâi ilkesinin büyük hukukî gayelerden biri olduğunu belirttikten sonra bunun istikrâ yoluyla elde edildiğini vurgulamıştır. Başka bir deyişle, sedd-i zerâi ilkesi sadece belirli delillerden elde edilmiş değildir. Aksine İslam hukukunun hem bireysel ve toplumsal hem de devletlerarası ilişkilerdeki hükümleri ve bu hükümlerle gerçekleştirilmek istenen gaye ve hedefler incelenerek elde edilmiştir. İbn Âşûr ayrıca tefsir kitabında bu ilkeyi epeyce âyetle temellendirmeye çalışmıştır. Onun sedd-i zerâi ilkesine delil olarak gösterdiği âyetler, Kur'an'daki sıralamaya uygun olarak tek tek incelenecektir.

İbn Âşûr, sedd-i zerâi ilkesine ilk olarak Bakara suresinin 35. âyetini delil göstermiştir. Allah bu âyette, “*Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. İsteddiğiniz yerden bol bol yiyin. Ama sakın şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa kendinize yazık edersiniz.*” buyurarak Hz. Âdem'e, bir ağacın meyve dışında her türlü yiyeceği serbest bıraktığını söylemiştir. Ancak bu yasığın “Yeme!” şeklinde bir yasaklama formu ile değil, “Yaklaşma!” biçiminde bir kalıp kullanılarak ifade edilmesi dikkat çekicidir. Zira Âdem'e asıl yasaklanan, ağaca yaklaşması değil, onun meyvesinden yemesidir. Bu ayrıma dikkat çeken İbn Âşûr, bunun İmâm Mâlik'in mezhebinin

fi'ş-şeriatî'l-İslâmiyye (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1992); Bilal Aybakan, “Selem”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009).

⁵² İbn Âşûr, *Makâsıdu'ş-şeria*, 369.

ilkelerinden (*asl*) biri olan sedd-i zerâiye işaret ettiğini vurgulamıştır.⁵³ Buna göre “yaklaşma” eyleminin bizzat kendisi herhangi bir mefseted barındırmadığı halde yasaklanmasının nedeni, “yeme” eylemine sebep olmasıdır.⁵⁴

Müslümanlar, Hz. Peygamber'den kendilerine tebliğ edilen vahyi iyice anlayabilmek için tekrar etmesini ve bu konuda kendileriyle ilgilenmesini talep etmişlerdir. Bu isteklerini de tedavülde olan ve bu isteği ifade eden “أَنْظُرْنَا” (*Unzurnâ*) kavramı ile ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Yahudiler kelime oyunlarına başvurarak Hz. Peygamber'e hakaret etmek için İbranicedeki bu kelimeye benzer ancak hakaret içerikli bir kelime kullanmışlar, bunun üzerine Allah müminlere hitaben, “*Ey iman edenler! (Muhammed'e) 'Râ'inâ' demeyin, onun yerine 'Unzurnâ' deyin ve onu dikkatlice dinleyin. Bilin ki bu şekilde ona dil uzatan kâfirler için acı bir azap vardır.*”⁵⁵ buyurarak ilgili kelime ile Hz. Peygamber'e hitapta bulunmayı yasaklamıştır. *Unzurnâ* kelimesinin kendisi hakaret içermese de hakarete sebep olduğu için müminler tarafından kullanılması yasaklanmıştır. Buradan hareketle İbn Âşûr, sedd-i zerâi ilkesini bu âyetle temellendirmeye çalışmıştır. Ona göre bu âyet sedd-i zerâinin geçerli bir delil olduğuna işaret etmektedir.⁵⁶

İbn Âşûr'un sedd-i zerâi ilkesi ile irtibatını kurduğu âyetlerden birisi de Nisâ suresinin 3. âyetidir. Hem yetimlerin hakkını güvence altına alan hem de evlenilecek kadın sayısını dört ile sınırlayan bu âyet mealen şöyledir: “*Yetimler konusunda adaletli davranamayacağımızdan endişe ederseniz beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Adaleti gözetemeyeceğinizden korkarsanız sadece bir kadınla evlenin ya da elinizdeki câriyelerle yetinin. Böylesi, haktan ve adaletten ayrılmamanız için daha uygundur.*”

⁵³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-temvîr*, 1/432.

⁵⁴ Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdusselâm Abdüşşâfi (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 2000), 1/127; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-temvîr*, 1/432.

⁵⁵ el-Bakara 2/104.

⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfîş (Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, ts.), 2/57; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-temvîr*, 1/652.

Bu âyetin anlamını tayin noktasında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Mâverdi (öl. 450/1058), bu hususta dört görüş aktarmıştır. Birincisi, yetim kızlarla evlendiğiniz takdirde, onlara haksızlık yapmaktan endişe duyarsanız onlarla evlenmek yerine uygun olan başka kadınlarla ikişer, üçer, dörder evlenin; ikincisi, insanların, yetimlerin malları konusunda adaletli davranma endişesini taşıyıp kadınların hakkını koruma hususunda ise böyle bir endişe duymamaları sonucunda Cenâb-ı Hakk onlara hitaben, “*Yetimlerin malları konusunda adaletli davranamama endişesini taşıdığımız gibi kadınlarımıza karşı da adaletli davranamama endişesini taşıyınız.*” buyurmuş; üçüncüsü, “*Yetimlerin malları konusunda çekindiğiniz gibi zinadan da çekininiz ve beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın.*”; dördüncüsü, Cahiliye devrinde Kureyşliler, herhangi bir sayı ile sınırlı olmaksızın çok kadın ile evleniyorlardı. Mali durumları bu işe yetmeyip masraflar konusunda sıkıntıya düştüklerinde velisi buldukları yetimlerin mallarını harcamaya yelteniyorlardı. Bunun üzerine bu âyet nazil olmuştur. Birinci görüş Hz. Âişe; ikincisi Said b. Cübeyr (öl. 94/713), Süddî (öl. 127/745) ve Katâde (öl. 117/735); üçüncüsü Mücâhid (öl. 103/721); dördüncüsü ise İkrime (öl. 105/723) tarafından savunulmuştur.⁵⁷ Mâverdi’den sonra çoğu müfessir bu dört görüşü aktarıp herhangi bir tercihte bulunmazken, Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) dördüncü görüşün daha uygun olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸

İbn Âşûr, bu dört yorumu zikredip birinci görüşü tercih ettikten sonra dördüncü yorum çerçevesinde âyeti sedd-i zerâi ilkesiyle ilişkilendirmiştir. Ona göre İkrime’nin yorumu esas alınırsa âyette geçen, “*yetimler konusunda adaletli davranamayacağımızdan endişe ederseniz*” şart fiili ile “*Beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın.*” cevap fiili arasındaki uygunluk açıklık kazanır. Çünkü sorumlulukları yerine getirilmeyen böyle bir evlilik, yetimlerin mallarını yemeye (*zarîa*) yol açar. Bu durumda âyet, sedd-i zerâi ilkesinin meşruiyetine işaret etmektedir. İbn Âşûr buradaki haksızlığa sebebiyet verme ihtimalinin

⁵⁷ Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi, *en-Nüket ve’l-uyûn*, thk. Seyyid b. Abdilmaksûd (Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-İlmiyye, ts.), 1/448-449.

⁵⁸ Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb (et-Tefsîru’l-kebir)* (Beyrût: Dâru İhyâit-Türâsi’l-Arabî, 1998), 9/485-486.

güçlü olmasını (*gâlib*) özellikle vurgulamıştır. Râzî'nin bu âyet ile ilgili İkrime'nin yorumunu esas alarak yaptığı değerlendirme, İbn Âşûr'un vardığı sonucu desteklemektedir. Râzî'ye göre Allah, âyette en fazla olan dört ile en az olan bir rakamlarını zikrederek bu iki rakam arasındaki sayılara dikkat çekmiş ve şu şekilde uyarıda bulunmuştur: “*Eğer dörtten korkarsanız üç; üçten korkarsanız iki; ikiden korkarsanız bir hanım size yeter.*” Buna göre çok kadınla evlenilmesi daha fazla harcamaya, bu da yetimin malının zimmete geçirilmesine sebep olacağından, velinin çok kadınla evlenmesi yasaklanmıştır.⁵⁹

İbn Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350) de bu âyeti sedd-i zerâi ile ilişkilendirmiştir. Ona göre, dörtten fazla kadınla evlenmek, ister onlara haksızlık yapılmasına isterse himayeleri altındaki yetimlerin mallarını yemelerine sebep olsun, her iki vaziyette de zarar verme durumu ortadan kaldırılmaktadır. Dörde kadar müsaade edilmesinde de haksızlığa sebep olma ihtimali bulunduğuna işaret eden İbnu'l-Kayyim bu konuda maslahat ile mefsetet dengesinin gözetildiğini belirtmiştir. Ona göre serbest bırakma maslahatı, haksızlık yapma mefsetetine tercih edilmiştir.⁶⁰

İbn Âşûr tarafından sedd-i zerâi ilkesinin meşruiyetine delil olarak zikredilen âyetlerden birisi de En'âm suresinin 108. âyetidir. Bu âyet mealen şöyledir: “*Siz, müşriklerin Allah'ı bırakıp da yaptıkları putlara sövmeyin. Aksi takdirde onlar da cahillik ve taşkınlık ederek Allah'a söverler. Biz her ümmete amellerini güzel gösterdik. Sonunda dönüp varacakları yer Rablerinin huzurudur. İşte o zaman Allah onlara yaptıklarını tek tek bildirecek cezalarını verecektir.*” Bu âyet tüm Mâlikî fakihleri ve usûlcüleri tarafından sedd-i zerâi ile ilişkilendirilmiştir. İbn Âşûr sedd-i zerâi ile ilgili en geniş izahatı bu âyet bağlamında yapmıştır. O, Ebû Bekir İbnu'l-Arabî'nin bu âyet ile Â'râf suresinin 163. âyeti bağlamında sedd-i zerâi ile ilgili yaptığı değerlendirmeleri⁶¹ aktarmakla kalmamış, Mâzerî (öl. 536/1141) ve Karâfî gibi Mâlikî usûlcülerin sedd-i zerâi hakkında yap-

⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 9/486; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tewîr*, 4/222-223.

⁶⁰ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakki'in*, 5/15.

⁶¹ İbn Arabî'nin yaptığı değerlendirmeler için bk. Ebû Bekir İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2/247-248.

tığı tanımları da zikretmiştir. Bu âyete göre müşriklerin taptığı putlara sövmenin yasaklanmasının sebebi, bu durumun onların da Allah'a sövmelerine neden olmasıdır. Yani müşriklerin ilahlarına sövmek aslında helaldir ancak Allah'a hakaret etmek gibi bir harama neden olmasından dolayı yasaklanmıştır. Sedd-i zerâi ilkesi de bir filin meşru olduğu halde gayr-i meşru bir fiile sebep olduğu için yasaklanması esasına dayanır.⁶² İbn Âşûr'un sedd-i zerâi ile ilişkilendirdiği âyetlerden biri de A'râf suresinin 142. âyetidir. Bu âyete göre vahiy almak için İsrailoğulları'ndan kırk gece ayrılan Hz. Mûsâ, kendisine vekil tayin ettiği kardeşi Hz. Hârûn'a şu tavsiyede bulunmuştur: "*Kavmimin başına sen geç. Onları iyi yönet, sakın bozguncuların yolundan gitme.*" Bu âyette dikkat çeken nokta, yasaklanan şeyin bozgunculuk eylemi değil, bozguncuların yolunu izlemek olduğudur. Ancak bozguncuların her eylemi bozgunculuk içermeyebilir. Bununla birlikte İbn Âşûr, bozgunculuk filinin kendisini değil, bozguncuya uymanın yasaklanmasını sedd-i zerâi ilkesinin meşruiyetine delil olarak zikreder. Ona göre وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ: *Bozguncuların yolundan gitme.*" ifadesi sedd-i zerâi ilkesine delalet etmektedir. Bozguncuların peşinden gidilmesi durumunda, onların yapacakları kötü eylemleri benimseme ve yapma ihtimali yüksek olduğu için onlara uymak yasaklanmıştır.⁶³ Daha açık bir ifadeyle kötü insanların hem iyi hem de kötü eylemleri olabilir. Normalde, kötülüklerine uyulmadığı sürece onlara tabi olmanın bir sakıncası yoktur. Ancak onlara uymanın mutlak olarak yasaklanması, onlardan etkilenme ihtimalinin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

İbn Âşûr'un sedd-i zerâi ilkesini dayandırdığı âyetlerden biri de Hûd suresinin 113. âyetidir. Bu âyette Yüce Allah, Müslümanların müşriklerin yaptıklarını benimsemelerini ve onaylamalarını yasaklayarak şöyle buyurmaktadır: "*Sakın müşriklere yakınlık göstermeyin. Yoksa cehennem ateşi sizi de yakar. O zaman Allah'tan başka hiçbir dostunuz olmaz, ayrıca size hiçbir yerden yardım da gelmez.*" İbn Âşûr'a göre bu âyet sedd-i zerâi prensibinin meşruiyetini ortaya koymaktadır. Allah, Müslümanların

⁶² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-temvîr*, 7/431-432.

⁶³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-temvîr*, 9/88.

müşriklere yakınlık göstermesini yasaklamaktadır. Çünkü bu, onların Müslümanları saptırmasına ve İslam'dan uzaklaştırmasına neden olacaktır.⁶⁴

İbn Âşûr'un sedd-i zerâi prensibini temellendirmeye çalıştığı âyetlerden biri de cilbâb âyeti olarak bilinen Ahzâb suresinin 59. âyetidir. Bu âyette Allah, “*Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına, müminlerin hanımlarına söyle! Dışarı çıkarken cilbâblarını üzerlerine alsınlar. Bu, onların (hür, iffetli kadınlar olarak) tanınmaları ve sarkıntılığa maruz kalmamaları için en uygun yoldur. Şüphesiz Allah Gafûr'dur; bu hüküm gelmeden önce yapılan hatalarını bağışlar, Rahîm'dir; kullarına karşı daima şefkatli ve merhametlidir.*” buyurarak mümin kadınlara dışarı çıktıklarında dış giysilerini üzerlerine almalarını emretmiştir. İbn Âşûr'un da aralarında bulunduğu çoğu müfessirin aktardığına göre cilbâb giymek hür kadınlara mahsus olduğu için cariyeler bu giysiyi giymezlerdi. Hür kadınlar da ziyaret vb. şeyler için dışarı çıktıklarında cilbâblarını üzerlerine alıyorlardı. Ancak ihtiyaçlarını gidermek için gece dışarı çıktıklarında dış giysilerini üzerlerine almazlardı. Bunu fırsat bilen bazı serseri gençler ile bir kısım münafıklar تنها yerlerde durup onları tacizde bulunur, yakalandıkları zaman taciz ettikleri kadınları cariye zannettiklerini söylerlerdi. Bu durum bazen her iki tarafın da sıkıntı çekmesine neden oluyordu. Bu mazereti ortadan kaldırmak için kadınlara dışarı çıktıklarında cilbâblarını üzerlerine almaları emredildi.⁶⁵ İbn Âşûr'a göre cilbâbın emredilmesinin sebebi, hür kadınların tanınması ve bu sebeple eziyete maruz kalmaktan kurtulması olduğuna göre bu âyet sedd-i zerâi ilkesine delil teşkil etmektedir.⁶⁶

İbn Âşûr'un sedd-i zerâi ilkesiyle ilişkilendirdiği âyetlerden biri de Muhammed suresinin 37. âyetidir. Bu surenin 36. âyetinde Allah, dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu, insanların iman edip Allah'a karşı gelmekten sakınmaları halinde ödüllendirileceklerini

⁶⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 12/178.

⁶⁵ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hecr, 2001), 19/180; Ebû Bekir İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3/472; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 25/184; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 22/107.

⁶⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 22/107.

belirtmiş, onlardan bütün mallarını infak etmelerini istememiş, bunun sebebinin de 37. âyette şöyle açıklamıştır: “Eğer Allah sizden malınızın tamamını isteseydi ve bunu da size zorunlu tutsaydı cimrilik ederiniz. Böylece O, kininizi ve kötü duygularınızı ortaya çıkarırdı.” Eğer Allah onlardan bütün mallarını isteseydi, bu onların irtidat etmelerine veya münafık olmalarına sebep olurdu. İbn Âşûr, bunun Medine halkının o dönemdeki durumuna uygun olduğunu söyler. Müslümanlar bütün imkânlarını İslam davası için seferber ettiklerinden, Allah onlara kolaylık göstermiş ve daha fazla harcama yapmalarını zorunlu kılmamıştır. Üstelik münafıklar fitne çıkarmak için fırsat kolluyorlardı. Eğer daha fazla harcama yapmak zorunlu kılınsaydı, bunu bir fitne aracına dönüştürebilir ve insanların dinden dönmelerine neden olabilirlerdi. İbn Âşûr’a göre bu âyet, fitneye giden yolları kapatmanın (*sedd-i zerîa*) gerekli olduğuna bir delildir.⁶⁷

Sonuç

İslam hukuk metodolojisinde bir fiilin hükmü belirlenirken sonuçlarının dikkate alınması gerektiği genel kabul görmekle birlikte bağımsız bir şer’î delil olarak kullanılıp kullanılmayacağı konusunda aynı kabulden söz etmek mümkün değildir. Hanbelîler tarafından kabul edilmekle birlikte daha çok Mâlikî mezhebiyle özdeşleştirilen *sedd-i zerîa*, Karâfî ve Şâtîbî gibi Mâlikî fakihler tarafından kategorilendirilip temellendirilmeye ve sınırları netleştirilmeye çalışılmıştır. Son dönem Mâlikî fakihlerinden İbn Âşûr, kendisinden önceki Mâlikî fakihlerin *sedd-i zerîa* ilkesine ilişkin değerlendirmelerini tahlil etmiş ve bu ilkeyi farklı bir tasnife tabi tutarak Kur’an’dan çeşitli delillerle ispatlamaya çalışmıştır.

İbn Âşûr, zararlı olmayan ancak zarar verme ihtimali bulunan fiillerin yasaklanmasında temel ölçütün, fiilin faydası ile yol açabileceği zarar arasındaki denge olduğunu kabul etmekle birlikte, bu kuralı her yerde uygulamamıştır. Özel hukuk ile kamu hukuku arasında ayırım yapan İbn Âşûr, kamu hukukunda değil, özel hukukta zarar verme ihti-

⁶⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-temvîr*, 26/135.

malinin gücünü dikkate almış ve bireye zarar verme ihtimali düşük olan fiillerin yasaklanmayacağını, topluma zarar verme ihtimali düşük olan fiillerin ise yasaklanacağını savunmuştur. İbn Âşûr'un bu ayrımı, kamu yararının korunması açısından önemli görünse de bireysel hukuka zarar verme riski de taşımaktadır.

Kaynakça

- Abdurrezzak İbn Hümâm, Ebû Bekr es-San'anî. *el-Musannef*. thk. Habibu'r-Rahman el-Azamî. 12 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1983.
- Apaydın, H. Yunus. "İne". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 22/283-285. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Aybakan, Bilal. "Selem". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36/402-405. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef. *İhkâmu'l-fusûl fî ahkâmi'l-usûl*. thk. Abdullah Muhammed el-Cebbûrî. 2 Cilt. Beyrût: er-Risâletü'l-Alemiyye, 2012.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Abdulkadir Atâ. 11 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *Sahihu'l-Buhârî*. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Burhânî, Muhammed Hişâm. *Seddü'z-zerâ'î fî ş-şer'ati'l-İslâmiyye*. Beyrût, Dâru'l-Fikr, 1985.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihah tâcu'l-luğa ve es-sihahu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgaffûr Attar. Beyrût: Dâru'l-İlm, 1987.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. *Fıkıh Usulü İncelemeleri*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Ebû Bekir İbn Arabî, Muhammed b. Abdillâh. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Abdurrazzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî. *el-Câmiu'l-kebir-Sünenü't-Tirmizî*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Abdullatif Harzullah. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Risâleti'l-Alemiyye, ts.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*.

- thk. Muhammed Süleyman el-Aşkar. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Hammâd, Nezîh. *Akdu's-selem fi ş-şerîati'l-İslâmiyye*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tavdîh ve't-tashîh li müşkilâti Şerhi't-Tenkîh*. Beyrût: Dâru's-Selâm, 2019.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Makâsıdu'ş-şerîati'l-İslâmî*. thk. Muhammed Tâhir el-Misâvî. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 2001.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib. *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdusselâm Abdüşşâfi. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 2000.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr. *İ'lâmu'l-muvakki'in an Rabbi'l-âlemîn*. thk. Muhammed Abdusselâm İbrahim. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdir, 1414.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *el-Mukaddimâtu'l-mumehhidât*. thk. Muhammed Hâcî, Said Ahmad A'râb. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *Şerhu Bidâyeti'l-müctehid ve nihâyeti'l-müktasid*. thk. Abdullah el-Abâdî. 4 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 1995.
- İbnu'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecduddîn el-Mübârek. *en-Nihâye fi Ğaribi'l-hadis ve'l-eser*. thk. Tâhir Ahmet ez-Zâvî, Mahmut Muhammed et-Tanâhî. Beyrût: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1979.
- İmâm Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Asbahî. *el-Muwatta'*. thk. Beşşâr İvaz Ma'rûf, Mahmud Halîl. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Karâfi, Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris. *el-Furûk-Envâru'l-burûk fi envâi'l-furûk-*. thk. Muhammed Ahmed Serrâc, Ali Cuma. Kâhire: Dâru's-Selâm, 2001.
- Karâfi, Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris. *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl fi ilmi'l-usûl*. Ürdün: Dâru'l-Feth, 2020.
- Kisbet, Mustafa. *İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi*.

- Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfîş. Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1965.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. Seyyid b. Abdilmaksûd. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, ts. *Mevsûatu'l-fıkhiyye*. Kuveyt: Vezâratu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye, 1990.
- Nemle, Abdülkerim. *el-Muhezzeb fi ilmi usûli'l-fıkhi'l-mukâren*. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Ravzatu't-tâlibîn ve umdetu'l-müftîn*. thk. Züheyr eş-Şâvîş. 12 Cilt. Amman: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1991.
- Raysûnî, Ahmed. *ez-Zerâ ilâ makâsidi's-şerîa*. Kâhire: Dâru'l-Kelime, 2016.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Mefâtilu'l-ğayb (et-Tefsîru'l-kebîr)*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1998.
- Serâsî, Ebû Sehl Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1993.
- Şâtibî, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsâ. *el-Muvâfekat*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selman. 6 Cilt. b.y.: Dâru İbn Affân, 1997.
- Şener, Abdulkadir vd. *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*. İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 2014.
- Şenkitî, Muhammed Emin Muhtar. *Menhecû't-teşrîi'l-İslâmî ve hikmetuh*. Medîne: el-Câmiatu'l-İslâmiyye, ts.
- Şevkânî, Muhammed Ali. *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakk min İlmi'l-Usûl*. thk. Ebû Hafîs Sâmî. 2 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Fadîle, 2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Mısır: Dâru Hecr, 2001.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Esâsü'l-belâğa*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Zeyleî, Cemaleddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf. *Nasbu'r-râye li-hâdisi'l-Hidâye*. 5 Cilt. Beyrût: Müessesetu'r-Reyyân, 1997.